

Μεταπειθαρχική φυλακή, κυβερνολογική και κρατική επισφάλεια.

Σχόλια με αφορμή το βιβλίο *Η πειθαρχία
και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*

του Μάριου Εμμανουηλίδη

1. Η φυλακή και η πειθαρχία¹

Με μια πρώτη ματιά το βιβλίο του Δημήτρη Κόρου *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή* (νήσος, Αθήνα 2020) φαίνεται να είναι ένα ειδικό βιβλίο για τη σωφρονιστική πολιτική, ένα βιβλίο για τον τρόπο που ασκείται η πειθαρχική εξουσία στην ελληνική φυλακή.

Ο Φουκώ τη δεκαετία του '70 ξεκίνησε τη μακρά έρευνα για τις εξουσίες από την πειθαρχική μορφή. Στο *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής* (1975), ερεύνησε αυτή τη μορφή ως έναν οριακό θεσμό, για να δει *πώς ασκείται* μια εξουσία που επιχειρεί να αναμορφώσει ένα άτομο το οποίο σύμφωνα με τον νόμο πρέπει να του στερηθεί η ελευθερία προκειμένου να συμμορφωθεί.

Έτσι, αν κάποιος διαβάσει βιαστικά τον τίτλο, θα έλεγε ότι το βιβλίο του Κόρου αφορά το ειδικό αντικείμενο της σωφρονιστικής και ειδικότερα ερευνά τη συγκεκριμένη μορφή που παίρνει η άσκηση της πειθαρχικής εξουσίας στην ελληνική φυλακή. Και αν ήταν και γνώστης της βιβλιογραφίας, θα έλεγε ότι είναι ένα βιβλίο εφαρμογής της φουκιανής μεθόδου στην ελληνική περίπτωση. Και έτσι μόνο να ήταν, αυτό θα αρκούσε: Με την καλή γνώση και χρήση του θεωρητικού corpus της σωφρονιστικής θεωρίας και τη λεπτομερή μελέτη του πρωτογενούς υλικού για τη διερεύνηση της εφαρμογής των θεσμών του πειθαρχικού δικαίου, της εργασίας με πλασματικό υπολογισμό ημερών, της σωφρονιστικής εργασίας και της απόλυσης υπό όρο (έρευνα αρχείου – φάκελοι κρατουμένων που περιέχουν όλη τη σωφρονιστική τους ιστο-

¹ Το άρθρο είναι διευρυμένη μορφή της παρουσίασης του βιβλίου στη Διεθνή Έκθεση Βιβλίου Θεσσαλονίκης, 28.11.2021.

ρία – και συνεντεύξεις εργαζόμενων στα καταστήματα κράτησης και δικαστών), το βιβλίο είναι χρήσιμο για να καταλάβουμε πώς λειτουργεί η σύγχρονη φυλακή.

Σε αυτή την περίπτωση λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε στα χέρια μας ένα χρήσιμο, αλλά ίσως, εξειδικευμένο βιβλίο. Αλλά αν ήταν μόνο ένα τέτοιο βιβλίο, δεν θα μπορούσα να πω και πολλά, καθώς δεν είμαι ούτε νομικός, ούτε ειδικός στη σωφρονιστική πολιτική. Θα μπορούσα να πω μόνο ότι αυτό το βιβλίο είναι εργαλείο για μια κριτική της σωφρονιστικής πειθαρχικής εξουσίας, ζήτημα με ευρύτερο ενδιαφέρον, καθότι η φυλακή αποτελεί έναν συνήθη τόπο κριτικής, με τρόπο και ένταση που δεν είναι το νοσοκομείο (καθώς όταν σκεφτόμαστε το νοσοκομείο η διάζευξη θάνατος-ζωή, συνήθως, απορροφά την άσκηση της ιατρικής εξουσίας), ή δεν είναι το εργοστάσιο (καθώς όταν λέμε εργοστάσιο σκεφτόμαστε κυρίως τη λέξη εκμετάλλευση). Η φυλακή ήταν και παραμένει ένας προνομιακός τόπος κριτικής για όλο το θεωρητικό ή πολιτικό φάσμα, εξίσου για τους φιλελεύθερους, τους «δικαιωματικούς» και τον αναρχικό χώρο. Ίσως γιατί η φυλακή αποτελεί κρίσιμο τομέα του κράτους, αλλά επίσης, γιατί, ενώ συνδέεται με τη συγκρότηση του νεωτερικού κράτους, την ίδια στιγμή αποτελεί μια προσβολή της ιδέας του αυτοκαθοριζόμενου νεωτερικού υποκειμένου από την αρχή της κυριαρχικότητας του κράτους. Αλλά θα δούμε παρακάτω, κατά πόσο η φυλακή αποτελεί ακόμη κρίσιμο τομέα του κράτους, και συνεπώς, κατά πόσο η κριτική της και οι αγώνες γύρω από αυτήν, μπορούν να έχουν ακόμη παραδειγματικό χαρακτήρα.

2. Η φυλακή πέρα από την πειθαρχία

Αλλά στον τίτλο υπάρχει ένα και. Σε αυτό το προσθετικό και συνδεδετικό και κρύβεται η σημαντική συνεισφορά του βιβλίου, όχι μόνο στο πεδίο της σωφρονιστικής, αλλά και πέρα από αυτήν. Μιλώντας για το βιβλίο θα ασχοληθώ με αυτό το και, και έτσι θα μιλήσω με μερικό τρόπο, αδικώντας το ίσως, καθώς είναι περισσότερα από αυτό το και. Όμως, η μεθοδολογική οπτική που κρύβεται σε αυτό το και δίνει τη δυνατότητα να τεθούν κάποια ζητήματα στο περιθώριο της θεματικής του βιβλίου.

Αυτό το και αναφέρεται στα όρια της πειθαρχίας. Ο συγγραφέας δεν σκέφτεται τη φυλακή ως τον χώρο άσκησης μιας απεριόριστης εξουσίας, δεν σκέφτεται τον υπό έρευνα ασκούμενο ποινικό εγκλεισμό ως το πεδίο άσκησης μιας απεριόριστης πειθαρχίας. Όπως γράφει, αν «η πειθαρχία δεν αφήνει τίποτα εκτός του πεδίου παρέμβασής της, δηλαδή ελέγχει τα πάντα, [...] δεν επιβεβαιώθηκαν σχήματα σκέψης και ανάλυσης που υποστηρίζουν ότι ο κρατούμενος ελέγχεται σε κάθε του βήμα, και πως η φυλακή παρεμβαίνει σε κάθε δυνατή δράση του κρατουμένου προκειμένου να τον αξιολογήσει πειθαρχικά και να τον ελέγξει» (Κόρος 2020: 360).

Η έρευνα του Κόρου δείχνει ότι απαιτείται ένα προσθετικό και, το οποίο δείχνει τα όρια της ευρετικής ισχύος της πειθαρχίας, με την οποία μάθαμε να βλέπουμε τη φυλακή – κυρίως μετά τον Φουκώ. Αυτό είναι το σημαντικό αποτέλεσμα της έρευνάς του.

Εφόσον μιλά για τα όρια της πειθαρχίας και συρρικνώνει την ευρετική ισχύ της, σημαίνει ότι κάπου τελειώνει η πειθαρχία και αρχίζει κάτι άλλο. Ο συγγραφέας βρίσκει ότι ασκείται στη φυλακή και ένας άλλος τρόπος εξουσίας, πέραν της πειθαρχίας. Αν ο Φουκώ χρησιμοποίησε τη φυλακή για να μιλήσει για τον πειθαρχικό τρόπο, ο Κόρος βλέπει στη σύγχρονη φυλακή το πεδίο άσκησης και ενός άλλου τρόπου εξουσίας· ενός τρόπου που δεν διαδέχεται ιστορικά την πειθαρχία, αλλά που υπάρχει μαζί με αυτήν, και ενεργεί ταυτόχρονα, συν-τροπικά, όπως γράφει, με αυτήν. Το επαναλαμβάνει πολλές φορές στο βιβλίο, και καλά κάνει. Ο Κόρος δεν μιλά για μια διαδοχή τρόπων εξουσίας· η μέθοδός του δεν είναι ιστορικιστική.

Αυτό που υπάρχει πέρα, αλλά και μαζί με την πειθαρχία (καθώς, σημειώθηκε ήδη, το και είναι προσθετικό και συνδετικό) είναι κάτι που αναφέρεται σε μια στρατηγική συνεργασία δύο διαφορετικών μορφών εξουσίας, της πειθαρχικής και της κυβερνολογικής. Αυτή είναι η λέξη τού πέραν των ορίων της πειθαρχίας.

Στην επόμενη ενότητα θα σπάσω τη ροή του κειμένου για να συνδέσω τη μεθοδολογική πρωτοτυπία που εισάγει το βιβλίο στη μελέτη της φυλακής με τα θεωρητικά διακυβεύματα της μετατόπισης από την πειθαρχία στην κυβερνολογική εντός του ερευνητικού σχεδίου του Φουκώ. Κι ακόμη, για να τοποθετηθεί το βιβλίο με τέτοιο τρόπο ώστε να καταστεί δυνατή η διευθέτησή του εκτός της θεματικής του.

3. Παρέκβαση για την κυβερνολογική εξουσία

Ο Φουκώ εισάγει την έννοια της κυβερνολογικής (*gouvernementalité*, *governmentality*) στη διάλεξη της 1.2.1978 της σειράς «Ασφάλεια, επικράτεια, πληθυσμός».² Με την εισαγωγή της αναδιατάσσεται η έρευνα για την εξου-

² Στην Ελλάδα η κυβερνολογική (κυβερνησιμότητα, κυβερνητότητα, κυβερνοτροπία) έγινε γνωστή από τη δημοσιολογική και πολιτική της χρήση λίγο πριν και στους πρώτους μήνες της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ το 2015, ως δήλωση και επιθυμία μιας αριστερής κυβερνησιμότητας, για να χαθεί σύντομα από τον δημόσιο λόγο, με τις εξαιρέσεις του Κ. Δουζίνα και του Σ. Γουργουρή («Preliminary Thoughts on Left Governmentality», *Critical Times*, 1.1: 99–107, 2018). Εντός αυτής της λογικής, εκδόθηκε πρόσφατα ο συλλογικός τόμος: Δουζίνας, Κ. και Μ. Μπαρτσίδης (επ.), *Αριστερή Κυβερνησιμότητα. Η εμπειρία του ΣΥΡΙΖΑ*, Αθήνα: Νήσος, 2021. Η αναλυτική χρήση της έννοιας είναι μάλλον περιορισμένη. Οι Μηλιός-Σωτηρόπουλος (2011) και Σωτηρόπουλος-Μηλιός-Λαπατασιώρας [2013] (2019) την χρησιμοποίησαν στην ανάλυση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η Α. Αθανασίου έκανε

σία μετά την *Ιστορία της σεξουαλικότητας-1* καθώς προκαλεί μετατόπιση από τη θέση της εξουσίας ως ενοποιητικού διαγράμματος των πολλαπλών, διάσπαρτων σχέσεων δύναμης, μη αναγώγιμου στο κράτος. Η μετατόπιση δεν συνιστά απομάκρυνση, αλλά μερικοποίηση: η θέση του ενοποιητικού διαγράμματος κατακρατείται αναφερόμενη σε ορισμένους τρόπους, τόπους και στιγμές των εξουσιών. Από το διάγραμμα δυνάμεων (μια αφηρημένη μηχανή για την ντελεζιανή σκέψη) με την ενυπάρχουσα δυνατότητα της πολεμικής (ή πολιτικής) κωδίκωσης των σχέσεων δύναμης,³ το ερευνητικό σχέδιο για την εξουσία προχωρά στη διερεύνηση μιας άλλης οικονομίας της, ώστε να φωτίσει περισσότερο την άσκησή της και να πολλαπλασιάσει τους τρόπους της. Η κυβερνολογική γίνεται, πλέον, το πλέγμα κατανοητότητας (*grille d' intelligibilité*) της εξουσίας και της συγκρότησης του υποκειμένου. Σύμφωνα με αυτόν τον τρόπο κατανόησης, να κυβερνάς σημαίνει «να δομείς το δυνατό πεδίο δράσης» του άλλου (Φουκώ 1991: 95), να διευθετείς εκ των προτέρων, άρα από μακριά, τις δυνατότητες δράσης των υποκειμένων. Η εξουσιαστική σχέση ως διακυβέρνηση συνίσταται σε ένα «παιχνίδι δράσεων» πάνω στη δράση των άλλων, και υλοποιείται-ολοποιείται (τοπικά) ως το κινητό αποτέλεσμα συνόλων δράσεων που δρουν η μια πάνω-μετά την άλλη.

Σημειώνουμε τρία σημεία τα οποία είναι απαραίτητα για μια κατανόηση της στρατηγικής της λειτουργίας της έννοιας στο ερευνητικό σχέδιο του Φουκώ.

(α) Η κυβερνολογική δύναται να γεφυρώσει το ρήγμα που άνοιξε με την *Επιτήρηση και τιμωρία* και την *Ιστορία της σεξουαλικότητας-1* ανάμεσα στη μικροφυσική της εξουσίας, την άσκηση των εξουσιών στο μικροεπίπεδο, και στο επίπεδο της μακροεξουσίας (είτε αυτή αναφέρεται στις κρατικές μορφές είτε

«ανοιχτή» χρήση της στο: Η κρίση ως “κατάσταση έκτακτης ανάγκης” (2012), και την έχει αναφέρει στην εισαγωγή του: Μπάτλερ, Τ., *Ευάλωτη Ζωή* (2009). Βλ. επίσης, και το Εμμανουηλίδης (2013). Για τη μεθοδολογική διαπραγμάτευση της έννοιας, βλ. Κόρος (2017) και Κακολύρης (2018). Από όσο μπόρεσα να ελέγξω, η πρώτη αναφορά στον όρο ίσως έγινε στην εισαγωγή με υπογραφή *Flesh Machine* των μεταφράσεων δυο σεμιναρίων του Φουκώ που κυκλοφόρησαν το 2007 σε φωτοτυπημένα αντίτυπα με τίτλο *Βιοπολιτική Ασφάλεια και η Γέννηση της Αστυνομίας*.

³ Είναι κρίσιμο ότι ο Ντελέζ αναγνωρίζει μια «επιπλέον δυναμική της δύναμης σε σχέση με το διάγραμμα που υπάγεται» η οποία είναι αυτή που αναστατώνει τα εξουσιαστικά διαγράμματα. Η επιπλέον δυναμική της υπαγόμενης στο διάγραμμα δύναμης αποτελεί το μη διαστρωματικό στοιχείο, την α-μορφική δύναμη του έξω (βλ. σχ. Deleuze 2005α: 149, 152). Αυτό το α-μορφικό και μη-ήδη-καθορισμένο στοιχείο αναδιατάσσει τη θέση των αντιστάσεων στο εξουσιαστικό διάγραμμα ορίζοντάς τις ως μη-καθρεφτισμένες σε αυτό. Αυτή η τοποθέτηση των αντιστάσεων οδηγεί και στη θέση ότι κάθε αντίσταση στο διάγραμμα δεν αποτελεί στοιχείο αναταραχής του διαγράμματος. Όπως θα δούμε παρακάτω, με την κυβερνολογική, η κίνηση του έξω προς τη συγκρότηση του μέσα νοείται πλέον ως πτύχωση (για το ζήτημα αυτό, βλ. και Εμμανουηλίδης 2020: 24-26, 33).

όχι). Το ρήγμα ανάμεσα στα δύο επίπεδα δεν μπορεί να κλείσει (αν θέλουμε βέβαια να κλείσει) με τη σκέψη ότι η βιοπολιτική του είδους και η ανατομοπολιτική πειθαρχία του σώματος αποτελούν δύο λειτουργίες του ίδιου, πειθαρχικού, τρόπου εξουσίας καθώς, όπως έχουν επισημάνει ο Ντελέζ και ο Μπαλιμπάρ, οι μακρο- και μικρο- βαθμίδες ανάλυσης δεν παραπέμπουν σε μια διαφορά μεγέθους, και συνεπώς, για την ενοποίηση δεν αρκεί μια επιμερισμένη και αθροιστική μελέτη των δύο λειτουργιών. Το κρίσιμο, εκκρεμές στον πρώιμο ύστερο Φουκώ της δεκαετίας του '70 ζήτημα, είναι κατά πόσο οι δύο βαθμίδες ανάλυσης αφορούν τακτικές ή στρατηγικές στιγμές, δηλαδή αν στο μικροεπίπεδο συρρικνώνεται η έννοια της εξουσίας (ρωτά το 1977 ευθέως ο Ντελέζ τον Φουκώ), αν εντέλει, το παιχνίδι της δράσης πάνω στη δράση του άλλου παραμένει εντός της προβληματικής των σχέσεων δύναμης ή αν αυτή η προβληματική αποδυναμώνεται. Η (όποια) απάντηση από τον Φουκώ και τον Φουκώ του Ντελέζ θα δοθεί πολύ αργότερα.

Επιχειρώντας την ενοποίηση των δύο επιπέδων (όχι ως απλή διαφορά μεγεθών), η έρευνα του Φουκώ απομακρύνθηκε από την προβληματική της διαγραμματοποίησης των εξουσιών, και συνεπώς, απομακρύνθηκε από την όποια πιθανότητα η διαγραμματοποίηση να καταστεί δυνατό να συμπεριλάβει την κρατική μορφή. Γιατί στον Φουκώ δεν υπάρχει το κράτος ως άμεσο ερευνητικό αντικείμενο (ούτε, βέβαια, υπάρχει το υποκείμενο-Κράτος)· η έρευνά του, δεν είχε ως στόχο καμιά θεωρία για το κράτος. Το ερώτημα για τον Φουκώ δεν είναι τι είναι το κράτος, – κάποια στιγμή τέθηκε το ερώτημα τι κάνει το κράτος (πρόκειται για τη στιγμή της βιοπολιτικής). Η ερευνητική του κίνηση στο ζήτημα του κράτους ήταν η αντίστροφη: η κυβερνολογική έρχεται πρώτη σε σχέση με το κράτος (Deleuze 2005α: 132· όπως με έναν ορισμένο τρόπο, η αντίσταση έρχεται πρώτη σε σχέση με την εξουσία). Δεν υπάρχει ένας μεγάλος μηχανισμός-διάγραμμα εξουσίας με τους διάφορους ομόλογους θεσμούς του (Balibar 2010: 104), αλλά μεταβαλλόμενες αντικειμενοποιήσεις ετερογενών πρακτικών (Ben 2008: 80-83 [Paul Veyne]). Ο Φουκώ αποκεντρώνει το κράτος ως μεγαμηχανή, το «αραιώνει» στις διάφορες τοπικές διακυβερνήσεις, και «το παράγει» εντέλει από αυτές ως αποτέλεσμα διασυνδέσεων των τοπικών ολοκληρώσεων των σχέσεων δύναμης. «Δεν υπάρχει κράτος», αλλά μια συνεχής και ασταθής διαδικασία κρατικοποίησης των σχέσεων εξουσίας, των τοπικών διακυβερνήσεων ως διαφωρικές τοπικές εφαρμογές δυνάμεων επί δυνάμεων των δράσεων επί δράσεων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι *το κράτος εντέλει είναι μια προκύπτουσα επίλυση*. Η μέθοδος του πρώιμου ύστερου Φουκώ είναι (ακόμη) ντελεζιανή: «Τέσσερις όροι είναι συνώνυμοι: Υλοποίηση, διαφωροποίηση, ολοκλήρωση και επίλυση. Κάθε διαφωροποίηση είναι μια τοπική ολοκλήρωση ή μια τοπική λύση η οποία στη συνέχεια συνδέεται με άλλες στη γενική λύση ή την καθολική ολοκλήρωση» (Ντελέζ 2019: 300· επίσης και Protevi 2009· ως διαφωροποίηση μεταφράζεται η *différenciation* η οποία εκφράζει τις διαφοροποιήσεις των

αποτελεσμάτων, σε αντίθεση με τη *différentiation* η οποία αναφέρεται στις διαφοροποιήσεις του εν δυνάμει [ή και των όρων μιας δομής], βλ. σχ. ό.π.: 299).

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κυβερνολογική γεφυρώνει το ρήγμα ανάμεσα στις βαθμίδες των μικροεξουσιών και της μακροεξουσίας, αλλά την ίδια στιγμή το κράτος έχει καταστεί το ρευστό αποτέλεσμα συναρθρώσεων των σχέσεων δράσης και δύναμης (στρατηγικές) εκτός του κράτους· έχει γίνει το αποτέλεσμα των διαφοροποιημένων κυβερνολογικών διαδικασιών και δράσεων, και κατά τούτο, έχει γίνει το αποτέλεσμα των διαφοροποιημένων χρηματοδοτήσεων προς αυτό των δυνάμεων των τοπικών δράσεων. Ως αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών κρατικοποιήσεων, το κράτος μπορεί να είναι ισχυρό ή αδύναμο. Σε αντίθεση με την, όπως ο ίδιος την χαρακτηρίζει, εγκλωβισμένη στην κυριαρχικότητα (*sovereignty*) ορισμένη μαρξιστική αντίληψη για το κράτος, ο Φουκώ αντιλαμβάνεται το κράτος ως μεταβαλλόμενο, επισφαλές ολοκλήρωμα κρατικοποιήσεων.

(β) Αν η πειθαρχία και η βιοπολιτική δεν είναι αντιθετικές καταστάσεις αλλά διαφορετικές λειτουργίες (Deleuze 2005α: 125-127) ή πόλοι ανάπτυξης (Κακολύρης 2018: 84) του ίδιου τρόπου εξουσίας που στοχεύουν η πρώτη στην καθυπόταξη και εκγύμναση του (ατομικού) σώματος και η δεύτερη στη ρύθμιση των στοιχείων ζωής του πληθυσμού (άνθρωπος-είδος), ο Φουκώ επινόησε το αντικείμενο της κυβερνολογικής, ή αλλιώς τη «μελέτη του εξορθολογισμού της διακυβερνησιακής πρακτικής κατά την άσκηση της πολιτικής κυριαρχίας» (στη φιλελεύθερη μορφή της) προκειμένου να κατανοήσει τη βιοπολιτική λειτουργία του κράτους (Φουκώ 2012: 38). Αλλά και πάλι, η έρευνα τον οδήγησε αλλού, ώστε μετά τις διαλέξεις για τη βιοπολιτική (1978-79) να μην αναφερθεί ποτέ ξανά στην έννοια της βιοπολιτικής· ακόμη και σε αυτές, αναφέρεται μόνο έξι φορές, τέσσερις φορές στην πρώτη διάλεξη και δύο στις υπόλοιπες. Εντέλει, η κυβερνολογική, από εργαλείο κατανόησης της βιοπολιτικής λειτουργίας διαφοροποιήθηκε από αυτήν και ερευνηθήκε ως αυτόνομος τρόπος εξουσίας με τη δική του ορθολογικότητα και τεχνολογία.

Οι πειθαρχικές-βιοπολιτικές λειτουργίες απαιτούν γενικούς κανονικοποιητικούς μηχανισμούς ασφάλειας οι οποίοι εξασφαλίζουν την υποταγή-ρύθμιση των ατόμων-πληθυσμιακών συνόλων. Σε αυτή τη λογική της ασφάλειας, η κανονικοποίηση των ατόμων δεν προκύπτει από την εφαρμογή ενός πρότυπου κανόνα (όπως συμβαίνει κατά την άσκηση της κυριαρχικής εξουσίας). Δεν υπάρχει μια αρχική νόρμα προσαρμογής, αλλά αυτή προκύπτει κατά βέλτιστο στατιστικό τρόπο. Οι μηχανισμοί ασφάλειας διορθώνουν εκ των υστέρων τις αποκλίσεις από τον στατιστικό κανόνα. Στην κυβερνολογική, ο στόχος δεν είναι η εξαντλητική εφαρμογή των κανόνων στα άτομα/πληθυσμό. Και σε αυτήν, όλα τα στοιχεία ζωής καθίστανται αντικείμενο πολιτικής, αλλά δεν υπάρχει η έντονη εξατομικευμένη πίεση του στατιστικού κανόνα υπαγωγής καθώς: (α) ο στόχος δεν είναι η εσωτερική υποταγή των ατόμων,

αλλά η (νομική ή όχι) ρύθμιση του πλαισίου δράσης, ο καθορισμός της ατζέντας δράσης, των κανόνων του παιχνιδιού, η «επενέργεια στο περιβάλλον» δράσης των ατόμων. Στην («αραιή») θετικιστική ιστορία της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής που ερεύνθησε ο Φουκώ στα τέλη '70, οι κυμαινόμενες διαδικασίες, οι διαφοροποιήσεις και οι επιθυμίες ατόμων ή συνόλων, η επιτρεπτικότητα για μη-ταυτοτική, μη-ιεραρχικής λογικής δράση μπορούν να παράγουν πλεονάσματα τα οποία δεν είναι απαραίτητα επικίνδυνα, καθώς τα συστήματα διαφορών υπάγονται σε βελτιστοποιήσεις, μεταστροφές ή ιδιοποιήσεις από τους μηχανισμούς εξουσίας που καθορίζουν το περιβάλλον δράσης (βλ. Foucault 2012: 241⁴). Η κυβερνολογική μορφή εξουσίας αποτελεί μορφή εξουσίας που δομεί το πεδίο δράσης από τα πριν και παρεμβαίνει μετά: την ίδια στιγμή που ανέχεται τις μειονοτικές και ατομικές διαφορές, τις διαχειρίζεται εκ των υστέρων επιχειρώντας να διορθώσει μη-εξατομικευμένα, να απορροφήσει ή να αιχμαλωτίσει τις διαφοροποιήσεις ή τα αποτελέσματα των αντιθέσεων. Η διαφοροποίηση με τους κλασικούς μηχανισμούς ασφάλειας έγκειται στο ότι, καθώς ο ίδιος ο κίνδυνος (και η ασφάλεια έναντι αυτού) τίθεται σε διαρκή αξιολόγηση, η διακυβέρνηση μέσω ρίσκου είναι μια διαρκής, και κατά τούτο επίμονη αλλά και ευάλωτη, διαδικασία.

(γ) Προκύπτει λοιπόν, ότι η κυβερνολογική γεφύρωσε επίπεδα ανάλυσης, αλλά ήταν και μια έννοια γέφυρα στην πορεία της φουκωικής έρευνας για την εξουσία από την εξουσία-διάγραμμα στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης, τις διαδικασίες συγκρότησης των υποκειμένων από την εξουσία.

Για ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας, η κατάληξη της έρευνας για την εξουσία στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης ήταν μια τομή που οδηγούσε πίσω στην αντίληψη του αυτόνομου υποκειμένου, ήταν μια επιστροφή στο υποκείμενο με ιδιότητες και εσωτερικότητα, στο υποκείμενο-πρόσωπο. Είναι γνωστό ότι ο Φουκώ στα 1976-77 «βρέθηκε σε κρίση». «Είναι αλήθεια ότι έχω βαρεθεί λιγάκι» [τις έρευνές μου], λέει στη διάλεξη της 7.1.1976 *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας* (Foucault 2002: 16). Στις αρχές του 1977 ανατρέπει το σχέδιο έρευνας για την ιστορία της σεξουαλικότητας· ακολουθεί μια περίοδος μακροχρόνιων, τεθλασμένων ερευνών χωρίς το έξεργο ενός βιβλίου. Το ζήτημα όμως δεν είναι ότι ο Φουκώ έβαλε από το παράθυρο το ζήτημα του υποκειμένου με τους «παλιούς όρους», αλλά ότι ανασυγκρότησε την προβληματική του υποκειμένου. Το ρήγμα στη φουκωική έρευνα, ή η μετατόπιση που αρχίζει με τη χρήση του εργαλείου της κυβερνολογικής δεν είχε ως τέρμα την επιστροφή στο Υποκείμενο. Πρόκειται για ένα αναποδογύρισμα της μεθόδου του, και όχι μια έξοδο από αυτήν για την επιστροφή προς στο Υποκείμενο·

⁴ Βλ. ιδίως το συμπληρωματικό χειρόγραφο του μαθήματος της 21.3.79 (Foucault 2012: 241-242). Σε αυτά τα στοιχεία της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής βρίσκεται το σκάνδαλο, αλλά και η παρανάγνωση της γοητείας που θεωρείται ότι ασκεί ο νεοφιλελευθερισμός στον Φουκώ.

ένα αναποδογύρισμα το οποίο προαναγγέλθηκε σε ένα όχι τόσο γνωστό κείμενο, δημοσιευμένο στις 15.1.1977:

«Όλες αυτές οι ζωές [των κακόφημων ανθρώπων], προορισμένες [...] να εξαφανιστούν χωρίς ποτέ να μιλήσουν, κατάφεραν να αφήσουν ίχνη – σύντομα, αιχμηρά, συχνά αινιγματικά – μόνο στο σημείο της στιγμιαίας επαφής τους με την εξουσία. Έτσι, είναι αναμφίβολα αδύνατο να τις συλλάβουμε ποτέ, όπως θα μπορούσαν να είναι “σε μια ελεύθερη κατάσταση”· δεν μπορούν πλέον να διαχωριστούν από τις διακηρύξεις, τις τακτικές, τις τακτικές της προκατάληψης, τα υποχρεωτικά ψέματα που προϋποθέτουν τα παιχνίδια εξουσίας και οι σχέσεις εξουσίας.

Θα μου πουν: “Αυτό σου μοιάζει τόσο πολύ, πάντα η ίδια αδυναμία να περάσεις τη γραμμή, να περάσεις στην άλλη πλευρά, να ακούσεις και να μεταφέρεις τη γλώσσα που έρχεται από αλλού ή από κάτω· πάντα η ίδια επιλογή, από την πλευρά της εξουσίας, αυτού που λέγεται ή προκαλείται να ειπωθεί προκειμένου να ειπωθεί. Γιατί να μην πάτε και να ακούσετε αυτές τις ζωές όπου μιλούν στη δική τους γλώσσα; Τη δική τους φωνή;”» (Foucault 2001: 161).

Η έννοια της κυβερνολογικής (ως πολιτική διακυβέρνηση και διακυβέρνηση του εαυτού και των άλλων) επέτρεψε τον Φουκώ, να ενοποιήσει κάποια επίπεδα ανάλυσης της εξουσίας, να μετατοπίσει κάποιες έννοιες, να κάνει κάποια περάσματα και εντέλει να αναποδογυρίσει τον δικό του τρόπο προσέγγισης της εξουσίας. Η ενοποίηση των επιπέδων και το αναποδογύρισμα της προοπτικής άνοιξαν τη δυνατότητα διερεύνησης των διαδικασιών υποκειμενοποίησης ως διπλή διαδικασία ή διαδικασία με δύο όψεις. Αφενός ως διαδικασίες με τις οποίες το υποκείμενο συγκροτείται μέσω της καθυπόταξης στους κανόνες (διαδικασίες υποκειμενοποίησης· τεχνολογίες του εαυτού). Αφετέρου ως διαδικασία αυτο-υποκειμενοποίησης: πρόκειται για τη δυνατότητα παραγωγής του εαυτού ως ηθικού (έθique) υποκειμένου της διαγωγής του, μέσω των ασκήσεων επί του εαυτού, ταυτόχρονα και σε ένταση με τη διαδικασία συμμόρφωσής του στους κανόνες (η άσκηση επί του εαυτού * η επιμέλεια του εαυτού). Όλο αυτό θα μπορούσε να μοιάζει με μια ορισμένη επιστροφή της συνείδησης στον Φουκώ, αλλά αντίθετα, πρόκειται για κίνηση διαχωρισμού από τη λογική του καρτεσιανού (βέβαιου) υποκειμένου της γνώσης, από την αναπαραστατική λογική που αναγνωρίζει στο εγώ «τη φυσική λειτουργία μιας νοητικής ικανότητας, ότι υπάρχει μια φυσική ικανότητα για σκέψη προικισμένη με το ταλέντο για την αλήθεια ή με συγγένεια για το αληθές» (Ντελέζ 2019: 203). Γιατί στην εντατική κίνηση του εαυτού προς τον εαυτό, «δεν μπορεί να υπάρχει αλήθεια χωρίς μετατροπή ή μεταμόρφωση του υποκειμένου. [...] Αυτή η μεταστροφή μπορεί να λάβει χώρα με τη μορφή μιας κίνησης που αποσπά το υποκείμενο από το τρέχον καθεστώς και την κατάσταση στην οποία βρίσκεται» (Foucault 2005, 14-15). Πρόκειται για μια

πρακτική «αλλοίωσης» του εαυτού που αυτή επιτρέπει την πρόσβαση στην αλήθεια, ως αποτέλεσμα της ανακατεύθυνσης του βλέμματος από το έξω προς τον εαυτό και άσκησης πίεσης επί του εαυτού (ό.π., 10-11⁵). Ο εαυτός γίνεται σημείο έντασης καθώς πτυχώνεται: αναδιπλασιάζεται νοούμενος ως σχέση μιας δύναμης με τον εαυτό της. Ο Ντελέζ ξεκαθαρίζει το τοπίο (αν και του προκαλούσε μάλλον αμηχανία η προσφυγή του Φουκώ στην έννοια της αλήθειας): «Η διάβαση της γραμμής της δύναμης, το πέρασμα πέρα από την εξουσία, συνεπάγεται κατά κάποιον τρόπο την κάμψη της δύναμης, κάνοντάς την να προσκρούει στον εαυτό της, και όχι σε άλλες δυνάμεις: μια “πτύχωση”, σύμφωνα με τους όρους του Φουκώ, μια δύναμη που παίζει με τον εαυτό της. Είναι ζήτημα “διπλασιασμού” του παιχνιδιού των δυνάμεων, των σχέσεων με τον εαυτό που μας επιτρέπει να αντιστεκόμαστε, να ξεγλιστράμε από την εξουσία, να στρέφουμε τη ζωή ή τον θάνατο ενάντια στην εξουσία» (Deleuze 1995: 98).

Ο αναδιπλασιασμός του εαυτού δεν είναι η αναδίπλωση ενός εαυτού που έχει αποσυρθεί από την πολιτική ζωή προτιμώντας την καλλιέργεια μιας ατομικής αισθητικής αυτονομίας. Η ξεπερασμένη ιστοριογραφική εικόνα μιας α-πολιτικής (απόλιδος), εσωστρεφούς ελληνιστικής αρχαιότητας συγχρονίστηκε με την επιδερμική απόδοση στον ύστερο Φουκώ μιας καταφυγής στην αισθητική του εαυτού. Αλλά αντίθετα, η επιμέλεια του εαυτού, η άσκηση δύναμης επί του εαυτού, είναι ήδη ο τρόπος να υπάρχουμε με τον άλλον, να «συγκροτήσουμε τον εαυτό μας ως ηθικό υποκείμενο σε σχέση με τις κοινωνικές, δημόσιες και πολιτικές δραστηριότητες» (Φουκώ 1992: 110). Κι ακόμη: «Η επιμέλεια του εαυτού είναι μια στάση απέναντι στον εαυτό μας, στους άλλους και στον κόσμο» (Foucault 2005: 10). Η επιμέλεια εαυτού είναι ήδη (κοινωνική) πρακτική και κατά τούτο ο εαυτός είναι ήδη μέσα στον κόσμο της εξουσίας και των αντιστάσεων.⁶

Η έννοια που γεφυρώνει τις βαθμίδες είναι η κυβερνολογική: η διακυβέρνηση του εαυτού (και η δυνατότητα έντασης στις διαδικασίες υποκειμενο-

⁵ Για το θέμα, βλ. και Φουκώ (1989: 34-42) όπου εκθέτει συμπυκνωμένα τη μέθοδο της διπλής όψης των διαδικασιών υποκειμενοποίησης.

⁶ Με αυτή την έννοια, η μέθοδος του Φουκώ παραμένει, μόνο κατά ένα μέρος πια, ντελεζιανή, σύμφωνα με το προαναφερθέν σημείο: «Τέσσερις όροι είναι συνώνυμοι: Υλοποίηση, διαφωροποίηση, ολοκλήρωση και επίλυση. Κάθε διαφωροποίηση είναι μια τοπική ολοκλήρωση ή μια τοπική λύση η οποία στη συνέχεια συνδέεται με άλλες στη γενική λύση ή την καθολική ολοκλήρωση» (Ντελέζ 2019: 300). Κατά ένα μέρος, στον βαθμό που μετά τη μετατόπιση του ύστερου Φουκώ από τη μέθοδο του διαγράμματος, το ζήτημα της γενικής λύσης είναι υπό αίρεση ή τίθεται με άλλους όρους (βλ. σχ. Balibar 2010: 104 και Deleuze 2005β: 242-244). Δεν θέτουμε το θέμα της συναρμογής ή της αρχής ενοποίησης στον Φουκώ, καθώς η εύκολη διαπραγματεύσή του (και μετά την παγκόσμια εμπειρία της τελευταίας δεκαετίας) αποτελεί λαβή για μια ράθυμη διανοητικά παραμονή σε μια θέση του κράτους (και των αντι-καθρεφτισμένων σε αυτό αντιστάσεων) η οποία είναι εγκαταλειμμένη.

ποίησης) είναι και ο τρόπος διακυβέρνησης των άλλων. Σε αυτή τη σχέση ζεύξης τοποθετείται το αίτημα της κριτικής. Με την επιμέλεια του εαυτού ο Φουκώ επιχείρησε να εγκαθιδρύσει μια ακόμη γενεαλογία της κριτικής στην οποία το σημείο εκκίνησης θα είναι ο εαυτός στη σχέση του με την επιβολή ενός τρόπου διακυβέρνησης: Στο παιχνίδι ανάμεσα στην επιμέλεια του εαυτού (σημείο έντασης υποκειμενοποίησης και αυτο-υποκειμενοποίησης) και την επιβαλλόμενη ορθολογικότητα και τεχνολογία διακυβέρνησης, παράγεται το διαρκές ερώτημα της πολιτικής κριτικής, που με τους όρους του Φουκώ είναι: «πώς να μην κυβερνηθούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, από εκείνους, στο όνομα αυτών εδώ των αρχών, με τέτοιους στόχους και μέσω τέτοιων διαδικασιών, όχι έτσι, όχι γι' αυτό, όχι από αυτούς» (Foucault 2016α: 127). Μια κριτική που ο Φουκώ ωθεί ως το κατώφλι της μη-κυβερνολογικής. Η πολιτική κριτική στον ύστερο Φουκώ δεν εκπορεύεται, λοιπόν, από το σημείο του αμιγούς, βέβαιου υποκειμένου, καθώς προϋποθέτει την κριτική του υποκειμένου. Αλλά αν θεωρητικά προϋποτίθεται η πτύχωση του υποκειμένου, φαίνεται ότι η άσκηση πολιτικής κριτικής συνιστά την ίδια, ταυτόχρονη επιτέλεση του πτυχωμένου υποκειμένου.⁸

Όταν η έρευνα του Φουκώ έφτασε στο τέλος της, όπως σταμάτησε με τον θάνατό του, κατέστη δυνατόν να τεθεί, μέσα από την παράκαμψη της ιστορικής μελέτης της (ύστερης) Αρχαιότητας, η συναρμογή του υποκειμένου με τις συλλογικές δυνάμεις. Η μακρά ιστορική και φιλοσοφική έρευνα του Φουκώ για την κυβερνολογική (από τη νεοφιλελεύθερη κυβερνολογική ως την κυβέρνηση του εαυτού) είχε πολιτική στόχευση, ήταν προσανατολισμένη σε ένα επικείμενο παρόν: Με προκείμενη τη θέση ότι οι αριστερές κυβερνολογικές αναπαράγουν τους ήδη υπάρχοντες αστικούς τρόπους διακυβέρνησης, ο στόχος της έρευνάς του ήταν η διάνοιξη ενός νέου τρόπου κριτικής προς την πιθανότητα μιας άλλης κυβερνολογικής.⁹

⁷ Πρβλ.: Ο Ντελέζ αντιπαραθέτει στην καρτεσιανή βεβαιότητα του εγώ της γνώσης, στην υποκειμενική προϋπόθεση της γνώσης «ο καθένας γνωρίζει», «τον κακόκεφο συνομιλητή» ο οποίος θα απαντήσει «ότι δεν επιθυμεί να αντιπροσωπεύεται κατ' αυτόν τον τρόπο και ότι αρνείται ή δεν αναγνωρίζει αυτούς που μιλούν στο δικό του όνομα» (Ντελέζ 2019: 202 και 203).

⁸ Για μια αρχική κατανόηση της πτύχωσης: «Η ενότητα της ύλης, το μικρότερο στοιχείο του λαβύρινθου, είναι η πτύχωση, όχι το σημείο, το οποίο ποτέ δεν είναι ένα μέρος αλλά ένα απλό άκρο της γραμμής. Γι' αυτό και τα μέρη της ύλης είναι μάζες ή συναθροίσεις, ως σύστοιχα της ελαστικής δύναμης που ασκεί την πίεση. Η εκπτώχωση δεν αποτελεί λοιπόν το αντίθετο της πτύχωσης, αλλά προεκτείνει την πτύχωση μέχρι μίαν άλλη πτύχωση. “Μόρια μετεστραμμένα σε πτυχωσεις” τις οποίες μια “αντίρροπη δύναμη μεταβάλλει ξανά και ξανά” (Leibniz)» (Deleuze 2006: 21).

⁹ Το ερευνητικό σχέδιο του Φουκώ, όπως μπορεί να κριθεί αν το δούμε σε μια λεπτομερή ανασυγκρότησή του, είχε μεγαλύτερη ενότητα από ό,τι μπορεί να δείξει μια επιδερμική, αλλά πολιτικά φορτισμένη, ανάλυση που βλέπει στον ύστερο Φουκώ την απομάκρυνση από το ζήτημα των συλλογικών δυνάμεων και την

Σε αυτή τη παρέκβαση επιχειρήθηκε μια ανασύσταση της πορείας της έρευνας του Φουκώ μετά την *Ιστορία της σεξουαλικότητας-1* με οδηγητικό νήμα την έννοια της κυβερνολογικής: μια ιστορία των ερωτημάτων της έρευνας, χωρίς να τίθενται οι απαντήσεις που έδινε, παρά μόνο στον βαθμό που οδηγούσαν σε νέα ερωτήματα.¹⁰

4. Η κυβερνολογική της φυλακής

Η παρέκβαση για την κυβερνολογική ήταν μακρά, αλλά ίσως απαραίτητη για την κατανόηση της δυναμικής του βιβλίου του Κόρου, και την τοποθέτησή του με τέτοιο τρόπο ώστε να παραχθούν κάποιες σκέψεις με πιθανή ευρετική αξία πέραν του κλειστού Συστήματος (apparatus) της φυλακής.

Αν η φυλακή είναι το παραδειγματικό πεδίο μελέτης της άσκησης της πειθαρχικής εξουσίας, ο Κόρος τολμά να τη διερευνήσει με όρους διακυβέρνησης. Η κυβερνολογική είναι εκείνος ο τρόπος της εξουσίας στον οποίο ο στόχος είναι η διακυβέρνηση της διαγωγής του πληθυσμού, και ο οποίος επιχειρείται να επιτευχθεί μέσω της από μακριά δόμησης του πεδίου δράσης των κυβερνώμενων. Ο Κόρος βάζει τον όρο να δουλέψει στο πεδίο της φυλακής και ψάχνει να δει πώς η φυλακή δομεί το πεδίο δράσης των φυλακισμένων δημιουργώντας δυνατότητες ελευθερίας επιλογών. Πώς οι εξουσιαστικές (και αγωνιστικές) σχέσεις στη φυλακή παράγονται και κυκλοφορούν σε ένα παιχνίδι δράσης πάνω στη δράση του άλλου, πώς απαντούν οι φυλακισμέ-

επιστροφή στο Υποκείμενο. Όπως προαναφέραμε, η εισαγωγή της κυβερνολογικής συνιστά μετατόπιση ως συνέπεια αναποδογυρίσματος, και όχι εγκατάλειψη της διαγραμματικής λογικής της εξουσίας. Έτσι, ίσως να αποτελεί έκπληξη για όσους-ες θέλουν να βλέπουν έναν διαχωρισμένο Φουκώ, η επιθυμία που διατύπωσε στα 1981 να επιστρέψει σε μια ανάλυση του πολέμου (μετά τα όσα λίγα, αλλά σημαντικά είχε γράψει στις διαλέξεις *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, 1975-76): «Και αν ο Θεός μου χαρίσει ζωή, μετά την τρέλα, την ασθένεια, το έγκλημα, τη σεξουαλικότητα, το τελευταίο πράγμα που θα ήθελα να μελετήσω θα ήταν το πρόβλημα του πολέμου και του θεσμού του πολέμου σε αυτό που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει στρατιωτική διάσταση της κοινωνίας. [...] Τι κάνει ένα έθνος να έχει το δικαίωμα να ζητήσει από κάποιον να πεθάνει γι' αυτό;» (Foucault 2007: 143). Η αντίληψη της της ενότητας του ερευνητικού του σχεδίου δεν διαγράφει τη δύναμη και τον πλούτο των εντάσεων των διαφορετικών γραμμών που δημιουργήθηκαν στην πορεία του.

¹⁰ Ας πω με την ευκαιρία, ότι για τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης κρίσιμα είναι τα προβλήματα που ανέδειξε η Μπάτλερ στο *Ψυχική ζωή της εξουσίας* (2009) (βλ. και Φουρτούνης 2009), εκτός αν παρακαμφθούν από τον Φουκώ του Ντελέζ. Σε όλη αυτή την παρέκβαση κυκλοφορεί η ντελεζιανή παραγωγή για τον Φουκώ, όχι μόνο σαν μια γραμμή που υποβασιάζει ό,τι γράφω για το θέμα, αλλά γιατί νομίζω ότι το φουκιανό ερευνητικό σχέδιο από την δεκαετία του '70 και έπειτα αποτελούσε και μια συνεχή, κρυφή συνομιλία και απάντηση στον Ντελέζ.

νοι, ποια συγκεκριμένη διαγωγή (ή αντι-διαγωγή¹¹) διαλέγουν να επιδείξουν για να πετύχουν τον σκοπό τους, και συγκεκριμένα, να πάρουν άδεια, να επιτύχουν πλασματικό χρόνο δια της εργασίας, να καταφέρουν να απολυθούν πρόωρα. Και ακολούθως, πώς οι θεσμοί ανταπαντούν πάνω στη δράση-διαγωγή των φυλακισμένων. Όλα αυτά τα «παιχνίδια εξουσίας» της δράσης πάνω στη δράση διερευνώνται με οδηγό την έννοια του πειθαρχικού συμπλέγματος: τη «συναρμογή του πειθαρχικού μηχανισμού με τα παραπειθαρχικά του συμπληρώματα» (Κόρος 2020: 317), την «αλληλεπίδραση της πειθαρχίας με την εργασία και τις τακτικές άδειες και [τον] καθοριστικό επηρεασμό τους στην προοπτική της απόλυσης» (ό.π.: 366).

Διαπιστώνεται ότι και στη φυλακή υπάρχει ένα παιχνίδι δράσης πάνω στη δράση των δύο όρων της σωφρονιστικής σχέσης, και συνεπώς, σε αντίθεση με την «ανατομοπολιτική της πειθαρχίας», υπάρχει ένα στοιχείο ελευθερίας, με την έννοια της ελευθερίας ορισμένων επιλογών στη δράση των εγκλείστων. Αναπάντευχη σκέψη για τη φυλακή.

Ήδη αναφέρθηκε ότι ο συγγραφέας δεν βλέπει αυτές τις δύο μορφές εξουσίας, την πειθαρχική και την κυβερνολογική ως διάδοχες, αλλά ούτε και ως προσθετικές μορφές. Η κυβερνολογική δεν είναι ένα συμπλήρωμα απλώς στην έρευνα. Ο Κόρος χρησιμοποιεί την κυβερνολογική ως παραπλήρωμα για να δείξει τι έλειπε από την έρευνα· δεν προσθέτει απλώς, αλλά συμπλέκει, μιλά για συντροπικότητα των τρόπων εξουσίας, για στρατηγική συνεργασία αυτών των δύο μορφών και των συνακόλουθων τεχνικών τους, προς επίτευξη των στόχων της φυλακής. Η σύγχρονη φυλακή δεν θεωρείται απλώς πειθαρχική, αλλά την ονομάζει *μεταπειθαρχική*. Και αυτό δεν είναι ένα ακόμη εύκολο *μετα-*. Αν η εξατομικευμένη πολιτική της πειθαρχικής εξουσίας «καταστατικά αδυνατεί να ανεχθεί την παρέκκλιση» (Κόρος 2017: 126) και επιχειρείται η διόρθωσή της, σήμερα «υπάρχει μια τάση απο-πειθαρχοποίησης της φυλακής» (ό.π.)· μια τάση επίτευξης πειθαρχίας χωρίς πολιτικές διόρθωσης σύμφωνα με τους κανόνες. Η σύγχρονη φυλακή τείνει να είναι μεταπειθαρχική καθώς η πειθαρχία επιτυγχάνεται και η διαγωγή παράγεται με βασική τεχνική την υπόσχεση της πιθανότητας της ελευθερίας (Κόρος 2020: 383), και όχι μέσα από την εξατομικευμένη πειθαρχοποίηση του φυλακισμένου για τη βελτίωσή του.

Ειδικότερα, «το πειθαρχικό σύμπλεγμα [οι πειθαρχικοί και παρα-πειθαρχικοί τρόποι καθυστόαξης των φυλακισμένων] στηρίζεται στη διαχείριση αδρανών κρατουμένων, οι οποίοι τιμωρήθηκαν με συνήθως μεγάλη ποινή αλλά πρόκειται κατά πάσα περίπτωση να απολυθούν πρόωρα αν επιδείξουν την κατάλληλη διαγωγή – ήτοι στην ουσία, στις περισσότερες περιπτώσεις, αν δεν έχουν σε βάρος τους ενεργή πειθαρχική ποινή. [...Με αυτό τον τρόπο παράγονται] στρατηγικά αποτελέσματα τόσο στην ατομική συμπεριφορά του

¹¹ Όπως ρητά αναφέρεται στο βιβλίο (Κόρος 2020: 39), το ζήτημα των αντι-διαγωγών και των εξεγέρσεων είναι εκτός του αντικειμένου του.

κρατούμενου, όσο και στην συμπεριφορά του [φυλακισμένου] πληθυσμού» (ό.π.: 367).

Η φυλακή δεν προσφέρει «κάποιο περιεχόμενο στην έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας [αλλά ο στόχος της] είναι να προληφθούν τόσο οι στάσεις και οι εξεγέρσεις των κρατούμενων όσο και ο έλεγχος από θεσμούς, όργανα (εθνικά και υπερεθνικά) και οργανώσεις, αλλά και οι καταδίκες της χώρας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές» (ό.π.: 378).

Από τη μεριά των φυλακισμένων, για να επιτευχθούν οι σκοποί τους (χρόνος άδειας, πρόωγη απόλυση) πρέπει να επιλέξουν μια διαγωγή σύμφωνη με το κέλυφος των επιταγών. Σε αυτή τη συνθήκη, ο κρατούμενος ωθείται να συγκροτήσει τον εαυτό του στο σημείο μηδέν της δράσης: «Τίποτα δεν γίνεται στη φυλακή. Όλοι περιμένουν να βγουν [...]» (αποφυλακισμένος κρατούμενος, ο οποίος συμμετείχε ενεργά στο κίνημα των φυλακισμένων, στο Κόρος ό.π.: 397). Αυτό που έχει να κάνει ένας κρατούμενος είναι να μην κάνει τίποτα.¹²

Αν η πράξη της αξιολόγησης προϋποθέτει ένα μέτρο, κάποιες αρχές βάσει των οποίων εκτιμάται ο αξιολογούμενος, στη μεταπειθαρχική φυλακή η αξιολόγηση των φυλακισμένων δεν θεμελιώνεται σε κάποιους κανόνες, παρά μόνο στην απαίτηση ο αξιολογούμενος να μην κάνει τίποτα, ώστε με αυτόν τον τρόπο να επιτυγχάνεται η υπακοή. Οι δέσμες κανόνων συμμόρφωσης αδειάζουν από την απαίτηση συμμόρφωσης σε μια συγκεκριμένη διαγωγή, και εντέλει το νόημα της διαγωγής παράγεται από αυτή την ίδια διαδικασία της αξιολόγησης. Το νόημα της δράσης των κυβερνώντων φυλακισμένων δεν παράγεται από κάποια προτεινόμενη δέσμη κανόνων, αλλά από μια τεχνολογία (την αξιολόγηση) που γεμίζει με νόημα τη δράση (η μεταπειθαρχική φυλακή είναι μάλλον νιτσεϊκή, παρά διαφωτιστική). Η απαίτηση για σωφρονιστική δράση του κράτους έχει εγκαταλειφθεί, και συνεπώς, έχει αποσυρθεί η απαίτηση για μια ηθική θεμελίωση της στέρησης ελευθερίας των κυβερνώντων (αν βέβαια αυτή υπήρξε ποτέ στην πράξη).¹³

¹² «Έχουμε λοιπόν ένα ιδιαίτερο νεοφιλελεύθερο υποκείμενο: σε εγρήγορη μεν (ως προς την ανάγκη να επιδείξει την κατάλληλη διαγωγή), αλλά καταδικασμένο στην αδράνεια» (Κόρος ό.π.: 386). Πρόκειται για το αντι-παραγωγικό παράγωγο της γενικής νεοφιλελεύθερης ρύθμισης, το οποίο δεν ανιχνεύεται μόνο εντός της φυλακής.

¹³ «Στο πλαίσιο αυτό, η πειθαρχική συμμόρφωση έχει το νόημα αυτού που ο Weber ονομάζει υπακοή, η οποία «σημαίνει: ότι το πράττειν του υπακούοντος εξελίσσεται με τέτοιο τρόπο ως εάν να έχει καταστήσει το περιεχόμενο της διαταγής χάριν της ίδιας, αρχή της συμπεριφοράς του, και μάλιστα απλώς χάριν της τυπικής σχέσης υπακοής, χωρίς συμπερίληψη της δικής του άποψης περί αξίας ή απαρτίας της διαταγής». Έχουμε δηλαδή όχι το ηθικό υποκείμενο, αλλά το πειθαρχικό και κυβερνολογικό υποκείμενο, πειθαρχικό γιατί πρέπει να υπακούει και να παρουσιάζει την κατάλληλη για την επίτευξη των σχετικών προνομίων διαγωγή και κυβερνολογικό,

Η υποταγή των φυλακισμένων επιχειρείται να αντληθεί ως προεξόφληση μιας μελλοντικής ανταλλαγής (άδεια, πρόωρη απόλυση). Η σύγχρονη φυλακή δεν ασφαλίζεται από την αταξία μέσω μιας ορθολογικής επιβολής κανονικοποιητικών πρακτικών, αλλά ασφαλίζεται από την αταξία μέσω της υποσχέσης παροχής μελλοντικών ελεύθερων στιγμών ή ελευθερίας. Στον βαθμό που συμβαίνει αυτό (καθώς σε ένα Σύστημα εξουσίας συμβαίνουν πολλά, αλλά εδώ τονίζουμε αυτό το σημαντικό σημείο του βιβλίου), η εξασφάλιση της τάξης καθίσταται ένα υποθετικά ισχύον μέγεθος σε αναζήτηση· δεν συνιστά το παράγωγο του κανονιστικού καθεστώτος της πειθαρχικής φυλακής στην οποία η τάξη και η αταξία υπάγονταν σε έναν δυαδικό διαμοιρασμό βεβαιότητας-αβεβαιότητας, και άρα ο κίνδυνος της αταξίας ήταν ο κίνδυνος ενός ατυχήματος, η παρέκκλιση από μια υπολογισμένη διαδικασία. Τώρα, η ασφάλεια της καθυπόταξης, και συνεπώς το μέτρο της παροχής κρατικής εμπιστοσύνης και ασφάλειας, είναι ένα υποθετικά ισχύον μέγεθος, καθώς μια αξιολόγηση επιχειρεί να εξασφαλίσει την πειθαρχία στο παρόν μέσω μιας μελλοντικής πράξης ανταμοιβής ή στέρησης. Από την επισφαλή αυτή συνθήκη, σε περίπτωση αταξίας η λύση καταφυγής για την εξασφάλιση της τάξης είναι η άσκηση γυμνής κρατικής βίας.

5. Οι ελλείψεις κρατικοποιήσεις των εξουσιαστικών σχέσεων και η κρατική επισφάλεια

«Μεταξύ του, ιδωμένου ως ελεύθερου υποκειμένου που αποφασίζει μόνο του για το μέλλον του και μιας μη παντοδύναμης εξουσίας σχηματίζεται μια σχέση η οποία στηρίζεται στην κρατική αδυναμία, και στη συνεπακόλουθη περιορισμένης εμβέλειας και αποτελεσματικότητας παρέμβαση. Έτσι όσον αφορά την απόλυση υπό όρο των κρατουμένων, ενεργοποιείται αυτή η εμψύχωση στην αδράνεια: η κρατική αδυναμία μεταφράζεται σε παρώθηση προς τον κρατούμενο ώστε να “μην κάνει τίποτε”» (ό.π.: 394).

Οι φυλακισμένοι ωθούνται στο να μην κάνουν τίποτα, παρά μόνο να επιδεικνύουν μια δράση προσχηματικής υπακοής ώστε να απολαμβάνουν οφέλη – άδειες, πλασματικός υπολογισμός ημερών, και εντέλει πρόωρη απόλυση. Έχουμε, συνεπώς, έναν παράξενο συνδυασμό έντονης, βίαιης παρουσίας ενός κρατικού μηχανισμού στη ζωή του πληθυσμού και την ίδια στιγμή, απόσυρσής του από την επιβολή κανόνων συμμόρφωσης και συρρίκνωσης της παρουσίας του στο απλό αίτημα για μη-δράση των κρατουμένων.

καθώς κατασκευάζεται, όπως ειπώθηκε παραπάνω, ως ένα πεδίο πρωτοβουλιών και αυτο-διακυβέρνησης, πέρα από τη διχοτομική προσέγγιση περί ελευθερίας και καταναγκασμού, συναίνεσης και καταπίεσης. Αυτή η κρατική αδυναμία διαχείρισης των πραγμάτων του επιφέρει, με τη συχνότατη πρακτική της ψήφισης διατάξεων για την εφάπαξ διαγραφή των πειθαρχικών ποινών, μια απο-πειθαρχοποίηση της φυλακής» (Κόρος: 379).

Για τον συγγραφέα, αυτή η συνθήκη αδράνειας δεν αποτελεί μόνο μια ένδειξη αποτυχίας της φυλακής – όπως θα μπορούσαμε, σύμφωνα με τη συνήθη σκέψη, να πούμε. Μάλλον πρόκειται για κάτι άλλο, πιο ενδιαφέρον: για την κρατική αμηχανία και αδυναμία να προσφερθεί «κάποιο περιεχόμενο στην έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας» (ό.π.: 386). Κρατική αδυναμία που συνδέεται με μια περιορισμένη χαρτογράφηση της δράσης του πληθυσμού: είτε αυτή αποτελεί εγκατάλειψη του πληθυσμού είτε είναι θεσμική αμηχανία κατανόησης και υπολογισμού της δράσης του, το αποτέλεσμα είναι αυτή η κρατική αδυναμία παρέμβασης.

Αν είναι έτσι, τότε η φυλακή είναι ένας κρατικός μηχανισμός που έχει απολέσει τη δύναμη να αποτελεί εστία κανονικοποίησης και οργάνωσης της διαγωγής του φυλακισμένου πληθυσμού. Αλλά αν συμβαίνει αυτό, τότε δεν αρκεί ο θρήνος μιας κάποιας ελλειμματικής δράσης του κράτους που πρέπει να καλυφθεί, ώστε να επανέλθουμε στη συνθήκη της προνοιακής και ορθολογικής κρατικής παρέμβασης. Νομίζω ότι συμβαίνει κάτι περισσότερο, και η παρούσα, όπως μας δείχνει το βιβλίο, συνθήκη αυτού του κρατικού τμήματος συνδέεται με κάποιες γενικότερες τάσεις εξάντλησης της κρατικής δύναμης (χρησιμοποιώ τη λέξη εξάντληση ως το αποτέλεσμα εξωτερικών του κράτους διαδικασιών και δυνάμεων, και όχι ως τη συνθήκη μιας εσωτερικής δυναμικής του κράτους).

Η σύγχρονη φυλακή δείχνει από τη μια τη συνήθη ισχύ των κρατικών μηχανισμών να ορίζουν και να περιφράσσουν τη ζωή των υποκειμένων, από την άλλη όμως, δείχνει και μια αδυναμία να λειτουργούν ως εντατικό σημείο παραγωγής και διόρθωσης της δράσης των υποκειμένων. Η φυλακή είναι ένα κλειστό Σύστημα εξουσίας όπου η σχέση κράτους-υποκειμένων είναι άμεση, χωρίς τον (ισχυρό) δεσμό ενδιάμεσων κρατικών ή μη-κρατικών μορφών εξουσίας, οι οποίες δύναται να χρηματοδοτούν με δύναμη, να ενδυναμώνουν, την κρατική μορφή. Στη σύγχρονη μεταπειθαρχική φυλακή, σε αυτόν τον οριακό μηχανισμό άγριας ισχύος, το κράτος δείχνει την αδυναμία του γιατί φαίνεται ότι δεν έχει καμιά δύναμη να εκφράσει (παρά μόνο αυτή του νόμου), καμιά δύναμη να ιδιοποιηθεί ή να μετασηματίσει, ή να μεταφερθεί σε αυτό από άλλους τομείς· δεν υπάρχει καμιά δύναμη που να ολοκληρώνεται σε αυτό (πέρα από τον νόμο) ώστε τείνει να μην είναι, πλέον, παρά ένας χώρος: (α) απλής κυριαρχικής ισχύος, (β) αδύναμης επιδίωξης, στα όρια της παραίτησης, της παραγωγής του κυβερνώμενου πληθυσμού της.

Όμως, η κρατική αδυναμία παραγωγής πειθαρχίας και μέριμνας δείχνει και κάτι ακόμη: μια κρίση της κρατικής ικανότητας όρασης και εκφοράς επί των πραγμάτων και των στοιχείων ζωής του πληθυσμού. Η κρατική διακυβέρνηση έχει συγκροτηθεί ιστορικά με στόχο την επιβολή ειδικών και σφαιρικών, «εξατομικευτικών και ολοκληρωτικών» (Foucault 2016β: 206) κανονικοποιητικών πολιτικών επί του πληθυσμού οι οποίες είναι ρητά θεμελιωμένες σε ορθολογικές γνώσεις, αποτέλεσμα της παρατήρησης του κυβερνώμε-

νου πληθυσμού και των διαδικασιών (βλ. σχ. Φουκώ 2020: 36 & Foucault 2012: 16). Με τη σειρά της, η ορθολογικά θεμελιωμένη παρέμβαση επί του πληθυσμού νομιμοποιεί και ενισχύει την ίδια την ύπαρξη της κρατικής διακυβέρνησης και την ισχύ των κρατικών μηχανισμών, σε αντίθεση με τη θεολογική ή την κυριαρχική θεμελίωση.

Το βιβλίο του Κόρου δείχνει την κρίση «ορθολογικοποίησης» των τεχνικών εξουσίας σε αυτόν τον, όχι κρίσιμο πλέον, κρατικό τομέα. Συνέπεια της εφαρμογής των νόμων, ένα μέρος του πληθυσμού κλείνεται στις φυλακές ως αποθηκευμένη ύλη, και παραμένει απαξιωμένο, και εντέλει ακατανόητο και άτακτο, έως ότου βγει, πρόωρα συνήθως, χωρίς επιμέλεια διόρθωσης,

Εντός αυτού του πλαισίου αναφοράς, αυτό που συμβαίνει είναι, από τη μεριά του κράτους, η από μακριά δόμηση ενός πεδίου (μη) δράσης των φυλακισμένων με κύρια χαρακτηριστικά την ταυτόχρονη άσκηση κυριαρχικότητας και την απόσυρση από τη μέριμνα της κυβερνώμενης ύλης, και από τη μεριά των κυβερνώμενων φυλακισμένων η επίδειξη υπακοής και η ελλιπής διαδικασία καθυπόταξης. Όταν ο Μαρξ γράφει ότι από το εργοστασιακό σύστημα «βλάστησε το φυτό της αγωγής του μέλλοντος, που θα συνδυάζει για όλα τα παιδιά πέρα από μια ορισμένη ηλικία την παραγωγική εργασία με την εκπαίδευση και τη γυμναστική, όχι μόνο σαν μέθοδο για την αύξηση της κοινωνικής παραγωγής, μα και σαν μοναδική μέθοδο για την δημιουργία ολόπλευρα αναπτυγμένων ανθρώπων» (Μαρξ 1978: 501), βρίσκεται ήδη εντός της γραμμής σκέψης του Φουκώ για την ανατομοπολιτική πειθαρχία του σώματος στο ισόμορφο του εργοστασίου Σύστημα της φυλακής, αλλά και εντός της αντίληψης του Ντελέζ για τον μηχανισμό εξουσίας ως ένα είδος σχηματισμού σχέσεων «δύναμης, υποκειμενοποίησης και καμπυλών ορατότητας και εκφοράς» (Deleuze 1992: 159-160). Η μεταπειθαρχική φυλακή υπάρχει στη συντροπικότητα άσκησης πειθαρχικής και κυβερνολογικής εξουσίας, αλλά αυτή η συντροπικότητα δεν υπάρχει εντός μιας τάσης νεοφιλελευθεροποίησης της φυλακής, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας.¹⁴ Η εξουσιαστική συντροπικότητα λειτουργίας της φυλακής υπάρχει εντός της κρατικής κρίσης της δυνατότητας όρασης, με την έννοια της δυσκολίας ελέγχου (υπολογίζω, συμμετροποιώ, προβλέπω, ανταποκρίνομαι) και παρέμβασης επί του φυλακισμένου πληθυσμού. Το βιβλίο δείχνει πώς εντός αυτής της αδυναμίας ορατότητας και χαρτογράφησης παράγεται παρ' όλα αυτά η πειθαρχία και η διακυβέρνηση της φυλακής.

Όλο αυτό δεν σημαίνει ότι σε κάποιον ορισμένο προηγούμενο χρόνο υπήρχε μια δυνατότητα γνώσης που πλέον είναι αδύνατον να παραχθεί λόγω αύ-

¹⁴ Σύμφωνα με τον συγγραφέα: «Δεν πρόκειται για μια νεοφιλελεύθερη κυβερνολογική [της φυλακής] που επικουρεί την πειθαρχία, εμπυχώνοντας το υποκείμενο που, σε καθεστώς ελευθερίας των επιλογών, θα μπορούσε να γίνει ηθικό – οπότε η ποιηή θα είχε ως σκοπό την αναμόρφωση – ούτε μια σωφρονιστική συνθήκη όπου ο κρατούμενος θα αναπτύξει μόνος του, με ιδιωτική πρωτοβουλία (*enterprise*) την επανακοινωνικοποίησή του, μέσα από ένα σύνολο δοθεισών» (Κόρος, 2019: 378).

ξης της πολυπλοκότητας ή της ταχύτητας και της μεταβλητότητας των πραγμάτων και των σχέσεων. Αυτά είναι μεγέθη με έντονη παρουσία, αλλά όμως τα ίδια τα μεγέθη δεν εξηγούν την παρουσία του πράγματος που εξετάζουμε – την κρατική αδυναμία γνώσης και παρέμβασης. Μάλλον, εν προκειμένω για τη φυλακή, πρόκειται για συνθήκη που σχετίζεται με την εγκατάλειψη ύλης κρατικής μέριμνας και πειθαρχίας. Εγκατάλειψη η οποία πηγάζει από το γεγονός ότι η μέριμνα αυτή δεν θεωρείται κρίσιμη για την αναπαραγωγή. Αυτή η συνθήκη δεν πρέπει να ερμηνεύεται με μια (εύκολη) προσφυγή στον νεοφιλελευθερισμό ως ιδεολογία, όχι μόνο γιατί μια ιδεολογία έχει διαφορετικά αποτελέσματα στις πρακτικές των διαφόρων τομέων, αλλά και γιατί αυτή η ίδια η κίνηση της προσφυγής στην ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού απαιτείται να ερμηνευθεί ως (μια) επίλυση του τρόπου που συμβαίνουν τα πράγματα και υπάρχουν οι διάφορες μορφές πρακτικών. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι πολιτικές σωφρονισμού και κανονικοποίησης, οι οποίες αποτελούν την ίδια στιγμή πολιτικές μέριμνας του φυλακισμένου πληθυσμού, δεν αποτελούν κυρίαρχο στοιχείο των πολιτικών υποταγής, και άρα δεν συνιστούν κρίσιμο στοιχείο της ίδιας της νομιμοποίησης της κρατικής παρουσίας και ενδυνάμωσής της.

Η κρατική αδυναμία και αμηχανία που ανιχνεύει ο συγγραφέας στη φυλακή συναντά την κρατική ευαλωτότητα που παράγεται από αλλού και για άλλους λόγους.

«Το κεφάλαιο (ή μια κρίσιμη πλέον τροπικότητά του [το χρηματιστικό κεφάλαιο]) κινείται με έναν τρόπο που δεν το αφορά η κρατική εγγύηση (που εκφεύγει αυτής) γιατί δεν είναι προαπαιτούμενα ούτε η συναίνεση και οριακά ούτε και η νομιμότητα για να μπορέσει να κινηθεί, να παραχθεί και να συσσωρευτεί. Αν είναι έτσι, και στο βαθμό που το κεφάλαιο κινείται με τέτοιο τρόπο, η οικονομία δεν αποτελεί τόπο εγγυητικής παραπομπής του κράτους στον πληθυσμό. Αντίθετα, οι οικονομικές θεσμίσεις του κράτους στόχο έχουν τη μετατροπή του κοινωνικού σώματος σε χέρσο τόπο ανοιχτών ροών: η οικονομία [ως τόπος κρατικής παρέμβασης], δεν αποτελεί πλέον τόπο παραγωγής συναίνεσης» (Εμμανουηλίδης 2013: 78).

«Όλοι οι εταίροι της οικονομίας, στον βαθμό που αποδέχονται αυτό το οικονομικό παιχνίδι, το οικονομικό παιχνίδι της ελευθερίας, παράγουν μια συναίνεση που είναι πολιτική» (Foucault 2012: 94), χωρίς την εγγυητική παραπομπή του κράτους που δεν μπορεί να λειτουργήσει ως κύριος τόπος παραγωγής εμπιστοσύνης, και άρα εξουσίας. «Πρόκειται για τη συνθήκη όπου το κράτος πλέον αδυνατεί να κατανοήσει και να ελέγξει τις ροές του κεφαλαίου, καθώς αυτές αδιαφορούν για το κράτος, το παρακάμπτουν ή το διασχίζουν, το διαπερνούν, το δε κεφαλαιακό ρίσκο, ως ανάληψη και επιμερισμός των κινδύνων, το εγγυώνται τα στοιχεία εργασίας και περιουσίας του πληθυσμού».

σμού, η ίδια του η ζωή. Αυτή η παράκαμψη του κράτους από το χρηματιστικό κεφάλαιο θέτει σε κρίση το κράτος που καταφεύγει στον πληθυσμό και στην εργασία του για τη διατήρηση της ύπαρξής του» (Εμμανουηλίδης ό.π. : 21).¹⁵

Το κρίσιμο για την αναπαραγωγή του συστήματος μέγεθος της εμπιστοσύνης (που συνδέεται και με την ορατότητα και κρίση επί των πραγμάτων και των σχέσεων) πηγάζει από τον διάσπαρτο, και εκτός κρατικής εγγυητικής προσφυγής, μηχανισμό της χρηματιστικοποίησης. Αυτός ο μηχανισμός, όπως αναλύθηκε από τους Σωτηρόπουλο-Μηλιό-Δαπατσιώρα (2019), αποτελεί ένα κρίσιμο για τον καιρό μας σύστημα κυβερνολογικής εξουσίας το οποίο δια της «συμμετροποίησης»¹⁶ ενοποιεί τα επίπεδα της μικρο- και μακρο-ανάλυσης της εξουσίας με δύο τρόπους: (α) Καθώς αποτελεί την τεχνολογία που εξασφαλίζει τη συγκρισιμότητα των συγκεκριμένων, εξατομικευμένων κινδύνων διαφορετικών τόπων και χρονικοτήτων συνιστά ήδη, με εσωτερικό τρόπο, μια μορφή άσκησης εξουσίας που ενοποιεί τα μικρο- και μακρο- επίπεδα ανάλυσης: Τεκμαίρεται από το απόσπασμα για τη συμμετροποίηση (βλ. υποσημείωση 16) των Σωτηρόπουλου-Μηλιού-Δαπατσιώρα, ότι ο αναπαραστατικός της χαρακτήρας αποτελεί τεχνική «αναγωγής» της χωροχρονικής διάστασης των συμβάντων (τα οποία συμβάντα αποτελούν στοιχεία διαμόρφωσης της τιμολόγησης των χρηματιστικών αγαθών) στο αριθμητικό ένα της τιμής του χρηματιστικού αγαθού. Δια της συμμετροποίησης συνεπώς, η μη αριθμητική πολλαπλότητα των συμβάντων μετατρέπεται σε μια αριθμητική ενικότητα, η οποία φαίνεται σαν να παρασταίνει μόνο τον ενικό εαυτό του. Η κίνηση από το χάος, από τα διάσπαρτα συμβάντα των κοινωνικών σχέσεων στο στιγμιαίο αριθμητικό ένα της τιμολόγησης του χρηματιστικού αγαθού, αποτελεί κίνηση μιας αέναα στιγμιαίας ενοποίησης των διαφοροποιήσεων. (β) Όμως, η ενοποίηση των βαθμίδων παράγεται και ευθέως στο επίπεδο των πρακτικών, «καθώς το άτομο γίνεται φορέας χρηματοπιστωτι-

¹⁵ Το απόσπασμα αυτό υποβάσταζε η εργασία για την χρηματιστικοποίηση των Μηλιός-Σωτηρόπουλος (2011), καθώς και των D. Bryan και P. Rafferty (ενδεικτικά: 2006).

¹⁶ Η συμμετροποίηση αποτελεί την τεχνολογία του χρηματοπιστωτικού συστήματος που εξασφαλίζει τη συγκρισιμότητα των συγκεκριμένων, εξατομικευμένων συγκεκριμένων κινδύνων: «Οι αγορές παραγώνων διαμορφώνουν τη διάσταση του αφηρημένου κινδύνου, επιβάλλοντας τη συμμετρία (ένα κοινό μέτρο σύγκρισης) των διαφόρων συγκεκριμένων κινδύνων και καθιερώνοντας μια αντικειμενική μέτρησή τους» (Σωτηρόπουλος-Μηλιός-Δαπατσιώρας 2019: 304) «Εξαιτίας της παρέμβασης της ιδεατής ανταλλαγής του παραγώγου με χρήμα, ένας συγκεκριμένος και ιδιαίτερος κίνδυνος μπορεί να αντιμετωπίζεται ως ίδιος με οποιονδήποτε άλλο. Επομένως, οι αγορές παραγώνων ορίζουν τη διάσταση του αφηρημένου κινδύνου, καθιστώντας όλους τους συγκεκριμένους κινδύνους σύμμετρος. Η μορφή του αφηρημένου κινδύνου είναι ο κίνδυνος που αποτιμάται σε αξία, δηλαδή σε χρήμα. Ο αφηρημένος κίνδυνος είναι ο μεσολαβητικός παράγων που επιτρέπει σε όλους τους συγκεκριμένους κινδύνους να καταστούν κοινωνικοί και σύμμετροι, επομένως συγκρίσιμοι μεταξύ τους» (ό.π. : 143-144).

κών σχέσεων, και το (δανειζόμενο) νοικοκυριό ισολογισμός με ενεργητικό-παθητικό όπως η επιχείρηση. Τα άτομα και τα νοικοκυριά υπάρχουν σαν το υποκείμενο δικαίου που ενοποιείται με (εντάσσεται στο) κράτος» (Μηλιός 2022).

Πέρα, όμως, από τη διερεύνηση των ευρετικών δυνατοτήτων της κυβερνολογικής τροπικότητας της εξουσίας στην ενοποίηση των βαθμίδων ανάλυσης, για τους στόχους αυτού του κειμένου το κρίσιμο ζήτημα που προκύπτει είναι ότι: το χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελεί δραστικό σύστημα κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής, αλλά αποτελεί τέτοιου χαρακτήρα σύστημα που μόνο εφάπτεται (ή μπορεί και να μην εφάπτεται), αλλά πάντως δεν εντάσσεται στους μηχανισμούς του κράτους ή των υπερεθνικών θεσμών (η διαφοροποίησή τους στο σημείο αυτό δεν έχει σημασία). Κατά τούτο, το χρηματοπιστωτικό σύστημα παράγει κυβερνησιμότητα η οποία δεν οδηγεί σε μια ολοκληρωμένη διαδικασία κρατικοποίησης. Η συμμετροποίηση των διαφοροποιημένων τοπικών συμβάντων είναι μεταβαλλόμενη και εντοπισμένη χρονικά, με αποτέλεσμα η ίδια η ελλιπούς χαρακτήρα κρατικοποίηση της κυβερνησιμότητας που παράγει να είναι άρρυθμη και επισφαλής. Όμως, από την άλλη, δεν θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το κράτος αιχμαλωτίζεται πλήρως από τη χρηματιστική μηχανή. Θα ήταν πιο παραγωγικό να ορίσουμε τη σχέση τους ως σχέση διεπαφής (που σημαίνει, ανισομερή προφανώς, προσαρμογή των προδιαγραφών λειτουργίας και κινήσεις εισόδου και εξόδου των δύο όρων της σχέσης): τέτοια σχέση από την οποία το κράτος αντλεί με επισφάλεια, και σε συνεχή διακύμανση, δύναμη ή αδυναμία, και κατά τούτο ορίζεται η ευαλωτότητα του σύγχρονου κράτους.¹⁷

Διακρίνεται, συνεπώς, μια συνάντηση διαφορετικών γραμμών που έρχονται από τα διακριτά πεδία της ποινικής καταστολής και της οικονομίας, αλλά καταλήγουν στην ίδια μορφή έκφρασης του κράτους, την κρατική επισφάλεια, σε έναν κοινό χαρακτήρα της ισχύουσας πολιτικής οικονομίας δύο διαφορετικών τομέων της κρατικής εξουσίας.

Αν ισχύει η θέση της κρατικής επισφάλειας, ή στον βαθμό που ισχύει καθώς εδώ αναγνωρίζουμε μια τάση, τότε οδηγούμαστε σε μια αντίληψη για το κράτος πέρα από την επιθυμία ή τον φόβο του κρατικού αυταρχισμού ως έκφρασης και τρόπου σύνταξης της κρατικής δύναμης και ισχύος. Ο Κόρος το επισημαίνει και για την περίπτωση της φυλακής, τον κατεξοχήν χώρο όπου το κράτος μπορεί να επιδεικνύει τη δύναμη της απόφασης για άσκηση μονομερών ενεργειών: «Με βάση αυτά τα ευρήματα μπορούμε να πούμε ότι η φυλακή, τουλάχιστον στην Ελλάδα των αρχών του 21^{ου} αιώνα, δεν μπορεί να περιγραφεί ούτε μόνο με όρους βίας, αλλά ούτε και με όρους σωφρονισμού» (Κόρος ό.π.: 367). Η επίκληση του σύγχρονου αυταρχικού κράτους είναι μάλ-

¹⁷ Σε μια διαφορετική θεματική, το ζήτημα της κρατικής επισφάλειας τέθηκε στο Εμμανουηλίδης (2020), βλ. ιδίως, κεφ. 2: Οι κρατικοί μηχανισμοί και οι εξω-μηχανές και κεφ. 4: Η οικειοποίηση των εξω-μηχανών.

λον μια έωλη αναπαραγωγή σχημάτων σκέψης του παρελθόντος, καθώς η έντονη κυριαρχική άσκηση κρατικής εξουσίας αποτελεί τώρα την έκφραση ενός ευάλωτου κράτους, και όχι ενός αυταρχικού κράτους κατόχου ισχυρής ποσότητας δύναμης.

Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτή η κυρίαρχη και συνήθης εικόνα σκέψης για το αυταρχικό κράτος είναι ίδια ή παρόμοια, είτε το σκεφτόμασταν ως κευ-σιανό είτε τώρα ως νεοφιλελεύθερο.¹⁸ Ενώ υπάρχουν τόσες ενδείξεις «κρίσης του κράτους»: εγκατάλειψη ύλης ελέγχου και πρόνοιας του πληθυσμού, στοι-χεία κρατικής αδυναμίας ελέγχου και διαχείρισης, αλλά και αντίστροφα, από τα κάτω, ελλιπής απεύθυνση ή προσφυγή του πληθυσμού στο κράτος στα όρια της συμβολικής ή πραγματικής απαξίωσής του, και ολοκληρώσεις των υλικών σχέσεων ύπαρξης της κοινωνίας πέραν των ορίων του, παρόλα αυτά συνεχίζουμε να αναγνωρίζουμε θεωρητικά και να ασκούμε κριτική στο κράτος με τον ίδιο συνήθη τρόπο: ως κάτι αυταρχικό, ή αλλιώς – αλλά με την ίδια λογική βάση – ως κάτι ελλιπές που πρέπει να συμπληρωθεί. Μπορεί να μάθαμε από τον Φουκώ ότι «δεν υπάρχει μια πρώτη και θεμελιώδης αρχή Εξουσίας» (Φουκώ 1991: 97), ότι το κράτος είναι μια ολοκλήρωση δυνάμεων και σχέσεων εξουσίας που έρχονται από διάφορα σημεία, αλλά ίσως να βρι-σκόμαστε πέρα από αυτό το σημείο. Ίσως να είμαστε στο σημείο των διά-σπαρτα ελλειπουσών κρατικοποιήσεων των από τα κάτω σχέσεων εξουσίας και δύναμης οι οποίες εκφεύγουν από το κράτος, δεν αναφέρονται σε αυτό και το διαπερνούν. Με την επισήμανση ότι δεν πρόκειται για ένα σημείο με-τάβασης από μια συνθήκη σε μια άλλη, για κάτι που συμβαίνει και μετά τε-λειώνει, αλλά για μια διαδικασία με επιστροφές και επαναλήψεις.

Η ισχυρή παρουσία αυτών των γραμμών και συνόλων δυνάμεων που εκ-φεύγουν του κράτους και δεν ολοκληρώνονται σε αυτό, οδηγεί στην κρίση της εξατομικευτικού και ολοκληρωτικού τρόπου άσκησης της δύναμής του. Πέρα από όσα ειπώθηκαν, παραδειγματικά κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να ανα-γνωρίσουμε το έντονο, αν και μειοψηφικό, αντι-εμβολιαστικό κίνημα που σχηματικά θέλει να υπερασπίσει το ιδιωτικό σώμα έναντι μιας θεωρούμενης εξατομικευμένης ολοκληρωτικής επιβολής του κράτους. Κι ακόμη, πώς αλ-λιώς μπορούμε να διαβάσουμε την αδιανόητη για το παρελθόν πρόσφατη άρ-νηση των ατόμων να απογραφούν στο κράτος, να δεχθούν να υπαχθούν στη στατιστική του κράτους-έθνους για το οποίο φαντάζομαι ότι θα νιώθουν ηλι-θιωδώς υπερήφανοι.

¹⁸ Η επίκληση της αυταρχικότητας του κράτους αποτελεί κομβικό περιγραφικό στοιχείο πολλών διαφορετικών, θεωρητικών και πολιτικών, προσεγγίσεων του σύγχρονου κράτους σε σχέση με την οικονομική και βιολογική κρίση, αλλά και πριν από αυτές. Αλλά η επίκληση αυτή αποτελεί περισσότερο σύμπτωμα διαψευσμένων προσδοκιών ή αυτοεκπληρούμενων προφητειών κρατικής κυριαρχικότητας και φασιστικοποίησης, το οποίο αναδεικνύει την ίδια την απαίτηση ανάλυσης της θέσης και της λειτουργίας του σύγχρονου κράτους, παρά μιλά πραγματικά γι' αυτήν.

Αναφέρθηκα σε προηγούμενο σημείο στη φυλακή ως περιθωριακό κοινωνικό πεδίο, υπονοώντας μια μετατόπιση της κρισιμότητας της θέσης του στο εξουσιαστικό διάγραμμα. Αυτό το κείμενο δεν μπορεί παρά να εκφέρει αφοριστικά αυτή την κρίση, παρόλο που μπορεί να προκύπτει από την προηγούμενη ανάλυση. Το κοινωνικό σώμα δεν είναι ένα «αρχιπέλαγος των φυλακών»¹⁹ καθώς η λογική της σωφρονιστικής κανονικοποίησης δεν διαχέεται σε όλο το σώμα. Σε αντίθεση με ό,τι έγραφε ο Φουκώ στα 1975 (για μια άλλη εποχή), η φυλακή δεν είναι ένα κοινό «σημαινόμενο που κυβερνά το σχολείο, το δικαστήριο, το άσυλο» (Φουκώ 1989: 399), το νοσοκομείο, την εργατούπολη, το εργοστάσιο.²⁰ Και κατά τούτο, η φυλακή δεν αποτελεί μια παραδειγματική μορφή έκφρασης, ή αλλιώς, δεν είναι ο παραδειγματικός τομέας του κράτους (ούτε αντιστοίχως το εργοστάσιο ως «φύτρα αγωγής», ούτε το νοσοκομείο ως τόπος θεραπείας), όσο κι αν ακόμη (τόσο καιρό «μετά») θέλουμε να είναι έτσι για να εξάγουμε με ευκολία την καθαρότητα μιας μάχης.

Συνεπώς, η φυλακή και οι αγώνες γι' αυτήν, δεν έχουν πλέον παραδειγματικό χαρακτήρα, κι ας αποτελούν έναν τόπο του ισχύοντος εξουσιαστικού διαγράμματος. Τώρα, ο παραδειγματικός, ο κατεχοήν παραβάτης, δεν είναι ο παραβάτης του νόμου, αλλά ο παραβάτης των εθνικών συνόρων. Και αυτή η παράβαση δεν οδηγεί στη φυλακή, αλλά στις δολοφονικές τακτικές επαναπροώθησης ή στα στρατόπεδα «υποδοχής» μεταναστών. Εδώ η άσκηση της (τρανς)κρατικής εξουσίας βρίσκει τη συνάντησή της με άλλα θεμελιώδη σημεία του εξουσιαστικού διαγράμματος.

Αλλά παρόλα αυτά από την ίδια την υποβάθμιση της φυλακής, από αυτό το παραμελημένο άκρο, ίσως μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για την παρούσα κατάσταση του συστήματος εξουσιών. Διάβασα είναι αλήθεια μεροληπτικά αυτό το βιβλίο που ερευνά τη φυλακή με έναν μη αναμενόμενο τρόπο, εισάγοντας ένα απροσδόκητο και στον τρόπο της εξουσίας εκεί που θεωρούμε δεδομένη την κρατική δύναμη άσκησης πειθαρχικής εξουσίας, προκειμένου να εξάγω το πλεόνασμα που παρέχει και να υπερβώ τα όρια της θεματικής του, ώστε να θίξω το ζήτημα της κρατικής μορφής με χοντροκομμένο, έστω, και σχηματικό τρόπο. Ο στόχος ήταν να θέσω μέσα από μερικά, λιγοστά ίσως στοιχεία, τα οποία όμως έρχονται από πολλές μεριές και με ισόμορφο τρόπο, το αίτημα της ανασυγκρότησης των νοητικών κανόνων βάσει των οποίων αναγνωρίζουμε το κράτος. Γιατί το κράτος δεν αποτελεί αχρονική, απρόσβλητη μορφή, αλλά ιστορική. Επαναλαμβάνοντας και διαφοροποιώντας μια προηγούμενη πρόταση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κράτος είναι εντέλει μια επισφαλής προκύπτουσα επίλυση, αν και το μέγεθος της επισφάλειας κρύβεται από τη δύναμη αδράνειας της παγιωμένης του

¹⁹ Για την έννοια του αρχιπελάγους των φυλακών, βλ. Φουκώ (1989: 395, 397-401).

²⁰ Αυτή η τάση αναγνωρίστηκε τόσο ωρίς από τον Ντελέζ, το 1990, βλ. Deleuze (1992).

μορφής. Η αναφορά στην επισφάλεια θέλει να δείξει τον τρωτό και εξωγενή χαρακτήρα της διατήρησης της δύναμης και της μορφής του κράτους. Εξάλλου η άρθρωση της κεφαλαιακής σχέσης με τη μορφή και λειτουργία του κυρίαρχου έθνους-κράτους είναι ιστορικής και όχι λογικής τάξης.

Βιβλιογραφία

- Balibar, E. (2010), «Φουκώ και Μαρξ. Το διακύβευμα του νομιναλισμού», σε *Ο φόβος των μαζών. Σπινόζα, Μαρξ, Φουκώ*, Αθήνα: Πλέθρον, 91-126.
- Βεν, Π. (2008), «Ο Μ. Φουκώ φέρνει την επανάσταση στην ιστοριογραφία», σε Βεν, Π., Π. Βιλλάρ et al., *Ο Μισέλ Φουκώ και οι ιστορικοί*, Αθήνα: Νήσος, 59-124.
- Bryan, D. και M. Rafferty (2006), «Το χρήμα στον καπιταλισμό ή το καπιταλιστικό χρήμα;», *Θέσεις*, τ. 97: 49-74.
- Deleuze, G. (1992), «What is a dispositif?», σε Armstrong, T. (ed.), *Michel Foucault: Philosopher*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 159-168.
- Deleuze, G. (1995), «Life as a Work of Art», σε *Negotiations 1972-1990*, New York: Columbia University Press, 94-101.
- Deleuze, G. (2005α), *Φουκώ*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Deleuze, G. (2005β), «Επιθυμία και ηδονή» [σημειώσεις του Ντελέζ για τον Φουκώ, 1977], σε *Φουκώ*, Αθήνα: Πλέθρον, 229-244.
- Deleuze, G. (2006), *Η πτύχωση. Ο Λάμπνις και το μπαρόκ*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Εμμανουηλίδης, Μ. (2013), «Οικονομία και κρίση της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής. Η στρατηγική λειτουργία του ρατσιστικού συστήματος», σε Εμμανουηλίδης, Μ. και Α. Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, Αθήνα: Futura, 15-100.
- Εμμανουηλίδης, Μ. (2020), «Ανθρωποι-ζώα, κράτη και μηχανές που έρχονται από έξω. Ομολογίες ιού και χρηματιστικού κεφαλαίου», *Θέσεις*, τ. 152: 15-52.
- Foucault, M. (2001), «Lives of Infamous Men» [1977], σε Faubian, J. (ed.), *Power (The Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 3)*, New York: The New Press, 157-175.
- Foucault, M. (2002), *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, Αθήνα: Ψυχογιός.
- Foucault, M. (2005), *The Hermeneutics of the Subject. Lectures at the Collège de France, 1981-1982*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2007), «What Our Present Is?», σε *The Politics of Truth*, Los Angeles: Semiotext(e), 129-143.
- Foucault, M. (2012), *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2016α), *Τι είναι Κριτική;*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2016β), «Omnes et Singulatim: Προς μια κριτική του “πολιτικού ορθολογισμού”», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 134-135: 193-207.
- Κακολύρης, Γ. (2018), «Ο Φουκώ για την κυβερνολογική. Για το βιβλίο: Μισέλ Φουκώ, *Φυλακή/Κυβερνολογική: δύο κείμενα*», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 142: 83-86.
- Κόρος, Δ. (2017), «Για τον μαρξισμό, την αποτυχία της φυλακής και την κυβερνολογική», επίμετρο σε Φουκώ, *Φυλακή/Κυβερνολογική: δύο κείμενα*, Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνη-

τες πολιτείες, 89-138.

- Κόρος, Δ. (2020), *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*, Αθήνα: Νήσος.
- Μαρξ, Κ. (1978), *Το Κεφάλαιο*, τ. 1^α, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μηλιός, Γ. και Δ. Π. Σωτηρόπουλος (2011), *Ιμπεριαλισμός, χρηματοπιστωτικές αγορές, κρίση*, Αθήνα: Νήσος.
- Μηλιός, Γ. (2022), «Μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στον γράφοντα», [15.1.2022].
- Ντελέζ, Ζ. (2019), *Διαφορά και επανάληψη*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- Protevi, J. (2009), «What does Foucault think is New about Neoliberalism?», *Pli*, τ. 21: 1-25. [final draft: http://www.protevi.com/john/Foucault_28June2009.pdf].
- Σωτηρόπουλος, Δ.Π., Γ. Μηλιός και Σ. Λαπασιώρας (2019), *Το χρηματοπιστωτικό σύστημα στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα: angelus novus.
- Φουκώ, Μ. (1989), *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα: Ράππα.
- Φουκώ, Μ. (1991), «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία», σε *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα: Ύψιλον, 75-100.
- Φουκώ, Μ. (1989), *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, τ. 2: *Η χρήση των απολαύσεων*, Αθήνα: Ράππα.
- Φουκώ, Μ. (1992), *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, τ. 3: *Η μέριμνα για τον εαυτό μας*, Αθήνα: Ράππα.
- Φουκώ, Μ. (2020), *Για την κυβέρνηση των ζωντανών. Μαθήματα στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1979-1980*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Φουρτούνης, Γ. (2009), «Η απορία του υποκειμένου: Φουκώ, Αλτουσέρ, Μπάτλερ». *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 106: 51-58.